

Ekranda görýänim

Category: Kitapcy, Publisistika

написано kitapcy | 23 января, 2025

Ekranda görýänim EKRANDA GÖRÝÄNIM



Haçanda Amerika ýewropaly kolonialistleriň «süýtli sygyryna» öwrülensoň, bu ýurtda tolgunşyklardyr gozgalaňlaryň soňy gelmedi...

Diňe gyzyllhamlylar (indeýler) däl, eýsem olara «kömekçi güýç» hökmünde getirilen hindistanlylary-da gyrybilişlerine gyrdylar. XIX asyryň ikinji ýarymynda aglabasy magdan känlerinde işledilen hindistanlylara garşy döwlet eli bilen amala aşyrylan resmi 370 gyrgynçylykda 100 müň hindistanly öldürildi...

Gezek Afrika ýurtlaryndan zor bilen eli-aýagy daňlyp, Amerika getirilýän garaýagyzlara geldi. Bu getirilmeleriň ykdysady maksady bardy: akýagyz işçiler gymmada düşýändigini we azdygy üçin garaýagyzlardan täze işçi güýji gatlagy döredildi.

Gul eýeçilik kapitalistik ekplutasiýanyň ykdysady sistemasydy... Karl Marks "Kapital" eserinde şeýle ýazdy:

"Angliýada pagta önümçiligine kämillik ýaşyna ýetmedik gullaryň aralaşmagy bilen bir wagtda ABŞ-da garaýagyzlara garşy tutum söwda bilen baglanşykly diňe hapa ýollara, girdejä we peýdakeşlige esaslanýan eksplutasiýa sistemasyna öwrüldi... (we şeýlelikde) sermaýa bütin gözeneklerinden gan we palçyk syzdyryp dünýä geldi!"

Gul eýeleri buržuaziýa işçileri «akýagyz-garaýagyz» diýen toparlara bölüp, olary biri-birine garşy dowamly küşgürdi durdy. Şol sebäpli... Garaýagyzlary kagyz ýüzünde-teoretiki taýdan azat-erkin bolsalar-da, azatlyklaryna hiç haçanam

gowşup bilmediler...

Garaýagyzlaryň maňlaýynda mydama “Jim Crow” ýarlygy bardy: kemakyl, yzagalak, her dürli kemsidilmä uçran negr! (Bu häsiýetlendirmäni wäşi artist Tomas Ris baryp 1828-nji ýylda beripdi).

Rokfellerden Karnegä çenli amerikan tüçjarlarynyň XX asyryň başynda goldan jynsparazlykly ýewgenik işleriniň atuwynda garaýagyzlar bardy!

Hem garaýagyzlar her dürli kemsidilmä-adalatsyzlyga garşy elmydama baş galdyrdy...

■ GYZYL ÝAZ

Ýazyp soňuna çykar ýaly дәl...

1891-nji ýyl. Nebraska-Omahada garaýagyz işçi Jo Konyň tokaýda akýagyz zenana topulandygyndan şübhelenildi. Derňew prosesinde on müň akýagyz suduň binasyny ýakyp, oda berdiler. Ko türmeden çykarylyp linç edildi. Hasam beteri halka açyk sergide linç gurallary sowgatlyk gural hökmünde satywa çykaryldy. Sergä köpüsi bikär alty müň amerikan gatnaşdy...

XX asyrda bolup geçen garaýagyz topalaňlaryň barsyny ýazjak bolsaň bir küti kitap bolar. Käbir mysallary bereýin:

Ýüz bir ýyl oň Amerikada «Gyzyl tomus» bolup geçdi.

1919-njy ýyldy. Birinji jahan urşundan gaýdyp gelen we işleri (Günorta Amerikadan Demirgazyk-gündogar we Orta Günbatardaky senagat şäherlerine göçürilen 500 müň) garaýagyz tarapyndan alynan akýagyz esgerler Arkansas, Waşington, Mississipp, Çikago, Baltimor, Günorta Karolina, Tehas, Tennessi ýaly altmyş ýerde uly wakalaryň döremegine sebäp boldular.

Bolşewik rewolýusiýasyndan gorkan ABŞ göçürilen (we grew kesiji hökmünde ulanylan) garaýagyzlaryň öldürlişine sesini çykarman tomaşa etdi...

ABŞ haçanda ykdysady krizise girende topalaň bilen ýüzbe-ýüz bolmaly boldy. Meselem...

Ikinji jahan urşundan soň ýaralary bitişip, ykdysady güýç hökmünde gaýtadan dünýä arenasyna çykan Ýewropa amerikan ykdysadyýetinde durgunlyk döretdi. Şondan soň «ortagürp» garaýagyzlaryň girdejileri pese düşüp başlady. Şol döwür ýüze çykan garaýagyz topalaňlar «ortagürp synpyňkydy». (1964-nji

ýylda sekiz, 1966-njy ýylda dört, 1967-nji ýylda on alty, 1968-nji ýylda on iki, 1971-nji ýylda ýedi topalaň turdy. Otuz iki adamyň ölen, sekiz ýüz adamyň ýaralanan Watts topalaňy-da şol döwrüň hakykatydy...)

Indi sözümezi jemlesegem bolar...

■ TARYHYŇ ZIBILHANASY

Garaýagyz Jorj Floýduň polisiýa tarapyndan öldürilmegi ABŞ-da birinji gezek bolýan zat däl. New York-Schomburg Garaýagyz medeni ylmy-barlaglar merkeziniň direktory Halil Gibran Muhammad ABŞ-da 1935-nji ýyldan bäri bolup geçen ýüzden gowrak jynsparazçylykly wakalary seljerdi we olaryň hemmesiniň diýen ýaly merkezinde polisiýanyň öjükdiriji rolunyň bolandygyny subut etdi.

Polisiýanyň eden-etdiligine amerikan döwlet garaýşynyň siňendigi gizlin syr däl. Üstünde durup geçmek isleýänim bu däl... Gürrüňim topalaňyň ykdysady düýplerini seljermegem däl. (2020-nji ýyllarda ABŞ-da her üç garaýagyz erkekden birinuň türmä girjegi çaklanýar. Ykdysady ýara barha çuňlaşýar...)

ABŞ-daky bu soňky topalaň taryhy ösüşi gözlerimiziň önüne dikip goýdy: Jorj Floýd topalaňyna “garaýagyzlaryň tolgunşygy” diýip bolarmy?

Telewizoryň ekranynda soragymyň jogabyny gördüm: bu garaýagyzlaryň tolgunşygy däl. Birküç ýyl mundan önki wagta çenli juda az sanly akýagyzyň goldan «garaýagyz protestleri» reňkini üýtgedýär. Indi akýagyzzlar garaýagyz doganlary bilen bile köçä çykýarlar... Düýne çenli habar beriş serişdelerinde ýer alan topalaň suratlarynda diňe garaýagyzlar bardy. Bugün ekranda görenim indi munuň tersine...

Akýagyzz-garaýagyz işçiler, ýoksullar kapitalizme garşy egin-egne berip göreşmäge çykdylar. ABŞ-da «Agzyny alart-da, höküm sür!» syýasaty taryhyň zibilhanasyna batyp galana meňzeýär...

Soner ÝALÇYN.

«Sözcü» gazeti, 03.06.2020 ý.

Terjime eden: Guwanç MÄMILIÝEW,
Stambul uniwersitetiniň talyby. Publisistika